

Konferencja naukowa „Francuska ustawa o rozdziale kościołów i państwa z 9 grudnia 1905 r. z perspektywy 100 lat”, Warszawa, 16 stycznia 2006 r.

W dniu 16 stycznia 2006 r. na Uniwersytecie Warszawskim odbyła się konferencja naukowa pt. *Francuska ustawa o rozdziale kościołów i państwa z 9 grudnia 1905 r. z perspektywy 100 lat* zorganizowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego oraz Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Warszawie.

Konferencję otworzył prof. dr hab. Michał Pietrzak, kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego na Wydziale Prawa i Administracji UW, który powitał zebranych gości i wskazał, iż konferencja zorganizowana została z okazji setnej rocznicy uchwalenia francuskiej ustawy o rozdziale kościołów i państwa z 1905 r., która – jak zaznaczył – była pierwszą kompletną ustawą, normującą całokształt stosunków między państwem i kościołem. Ustawa ta wprowadziła model państwa laickiego, który następnie został implementowany przez ustawodawstwa innych krajów. Stąd, jak stwierdził, ze „względu na różne rozumienie zasady laickości państwa zorganizowana została ta konferencja”.

Obrady zorganizowane zostały w ramach jednej całodzienniej sesji, której przewodniczył bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Podczas konferencji wygłoszonych zostało 10 referatów, których tematyka dotyczyła:

- francuskiego modelu relacji państwo-kościół,
- innych systemów rozdziału, uznawanych za klasyczne (amerykański, niemiecki, rosyjski),
- systemów relacji państwo-kościół w Polsce.

Pierwszy referat pt. *Geneza i zasady ustawy o rozdziale kościoła i państwa z 9 grudnia 1905 r.* wygłosił prof. dr hab. Michał Pietrzak. Wskazał on, iż do końca XVIII w. państwa europejskie były państwami wyznaniowymi. Państwem wyznaniowym była również Francja, w której Kościół katolicki do 1789 r. stanowił jej podporę. Pod koniec XVIII w. zaczęto we Francji wydawać pierwsze akty, które miały na celu odłączenie kościoła od państwa. W 1790 r. wydano ustawę cywilną duchowieństwa, a w 1795 r. proklamowano rozdział kościoła od państwa. Próby regulowania stosunków między państwem i kościołem zakończyły się niepowodzeniem. Napoleon nie dopuszczał istnienia kościoła poza strukturami państwa, dał jednak wyraz porozumienia ze Stolicą Apostolską, podpisując w 1801 r. konkordat. Na jego mocy religia katolicka stała się religią panującą, duchowni zaś zobowiązani byli do składania przysięgi wierności rządowi francuskiemu, od którego otrzymywali wynagrodzenie. Napoleon przejął majątki kościelne i w konsekwencji podporządkował kościół państwu. Odbudowa państwa wyznaniowego we Francji miała miejsce po 1814 r. Państwo zostało podporządkowane kościołowi. Od 1869 r. zwolennicy republiki domagali się rozdziału kościoła od państwa, a przede wszystkim świeckich szkół bez nauki religii. Laicyzacja miała dotyczyć: zniesienia świętowania niedzieli, przywrócenia rozwodów, obowiązkowej służby wojskowej dla duchownych. W 1901 r. wydano ustawę o stowarzyszeniach, która wprowadziła obowiązek legalizacji ustawowej dla stowarzyszeń religijnych, jednak wszystkie wnioski o rejestrację tych stowarzyszeń (54) zostały odrzucone.

W 1902 r. powołano komisję dla opracowania projektu ustawy o rozdziale kościoła i państwa we Francji. Założenia były następujące: 1) wolność sumienia i kultu miała być ograniczona ze względu na porządek publiczny; 2) laickość państwa miała przejawiać się w zniesieniu wydatków na kult, nieingerowaniu państwa w sprawy wewnętrzne kościoła oraz zagwarantowaniu mu autonomii, odebraniu duchownym ich przywilejów, nieuznawaniu świąt kościelnych. Podsumowując, prof. Pietrzak wyjaśnił, iż twórcy o rozdziale kościoła i państwa we Francji uważali, że ma ona charakter neutralny, że państwo nie jest ani religijne, ani antyreligijne.

Dr Andrzej Czohara, dyrektor Departamentu Wyznań oraz Mniejszości Religijnych i Etnicznych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji wygłosił referat pt. *Francuski model rozdziału kościoła i państwa po 100 latach.* Rozpoczął od stwierdzenia, iż Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, wprowadzając liberalistyczną kon-

cepcję praw człowieka, dała podstawę do uznania, iż Francja jest republiką laicką. Następnie wskazał na cechy państwa laickiego, którymi według ustawy z 1905 r. są m.in.: nieskuteczność norm prawa kanonicznego w prawie państwowym, ochrona przed naruszaniem wolności człowieka oraz bierność państwa w sprawach religii. Francja miała być państwem neutralnym. Wyjaśnił, iż „neutralność” to nieangażowanie się państwa w sprawy religijne.

Dr Czohara podkreślił, iż ustawa z 1905 r., pozbawiając kościoły osobowości prawnej, zapewniała swobodne zakładanie związków religijnych w formie stowarzyszeń kultowych, będących wolnymi organizacjami. Zakazana została działalność handlowa i charytatywna, ale stowarzyszenia miały prawo do posiadania majątków w diecezji, które przeznaczone były na zabezpieczenie utrzymania duchownych. Nadawane one im były w drodze dziedziczenia i po uzyskaniu zgody państwa. W ramach wprowadzonego przez ustawę z 1905 r. rozdziału kościoła i państwa we Francji nie finansowano działalności religijnej. Z budżetu państwa (budżetu gmin) można było jedynie uzyskać środki na remonty budynków kościelnych, a wszystkie funkcje wykonywane przez duchownych miały charakter prywatny.

Ustawa potwierdzała neutralność szkoły, która wprowadzona została we Francji już w 1882 r. Obecnie zasady nauczania religii we Francji reguluje ustawa z 1959 r. i zarządzenie z 1960 r. Koszty nauczania religii pokrywają rodzice, nauczycieli religii zaś wybiera władza kościelna. Nauka religii organizowana jest w dzień wolny od zajęć szkolnych i poza terenem szkoły. Nauczyciel religii jest osobą urzędową jak inni nauczyciele. Religii mogą nauczać osoby świeckie i duchowni. Zasady dotyczące neutralności szkoły zostały we Francji zmienione w marcu 2004 r., kiedy do Kodeksu Nauczania wprowadzono zakaz noszenia strojów i symboli ostentacyjnie wskazujących na religię ucznia (np. muzułmańska chusta, chrześcijański krzyż, żydowska jarmułka). Uczniowie mogą jedynie nosić dyskretne symbole religijne, poza tym winni uczestniczyć we wszystkich zajęciach, nawet tych, które są niezgodne z ich przekonaniami religijnymi. Postanowienia te wydano po odmowie uczestniczenia przez muzułmańskie uczennice w lekcjach wychowania fizycznego oraz poddania się badaniom lekarskim. Potęgujący się we Francji napływ ludności muzułmańskiej wywołał powyższe zmiany.

Wprowadzony przez ustawę z 1905 r. model państwa świeckiego charakteryzował się dystansowaniem państwa od kościoła. Obecnie model

ten został przekształcony w model państwa „aktywnie świeckiego”. Jest to odpowiedź państwa na konkretne problemy społeczno-polityczne kraju.

Ks. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérier, prof. UW, przedstawił referat *Kościół Rzymskokatolicki wobec rozdziału kościoła i państwa*. Na wstępie zaznaczył, „iż jasną relację między państwem i kościołem wypracowały *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym (Gaudium et spes)* oraz *Deklaracja o wolności religijnej (Dignitatis humanae)*. Powołując się na społeczne nauczanie Kościoła, m.in. na encykliki Grzegorza XVI *Mirari vos* oraz Piusa IX *Quanta cura*, stwierdził, iż postawa Kościoła wobec jego rozdziału od państwa, a także wobec idei liberalniej niesionej przez ustawę z 1905 r. nie zmieniła się. Podkreślił, iż hasło: „Kościół powinien być oddzielony od państwa a państwo od Kościoła” jest błędne. Powołując się zaś na encyklikę Piusa X *Vehementer nos*, podkreślił, iż separacja państwa od kościoła godzi w potrzebę współpracy tych dwóch instytucji dla człowieka. Religia nie może być postrzegana jako sprawa prywatna człowieka. Państwo i kościół powinny się do niej ustosunkować. Wskazał za przykładem Benedykta XV, iż zasada świeckości państwa powinna być dziś rozumiana w następujący sposób: po pierwsze, ma łączyć się z niezależnością obu podmiotów w swoich dziedzinach, po drugie, ma łączyć się ze współpracą obu tych podmiotów. Konkludując, autor wystąpienia postawił postulat, by odejść od określeń „autonomia”, „niezależność” i pogłębić współpracę między państwem i kościołem.

Kolejny referat pt. *Kościół chrześcijański wobec rozdziału kościoła i państwa* abp. prof. dr. hab. Jeremiasza (Jana Anchimiuka) ukazał relację, jaka istniała między państwem a Kościołem bizantyjskim na Rusi. Losy kościołów prawosławnych na Rusi kształtowały się odmienne, czasem szczególnie był okres po II wojnie światowej. W Albanii doszło wówczas do całkowitego zniszczenia Kościoła prawosławnego, natomiast w Rosji nie tylko zniszczono kościoły, ale i religię. Uznano – na podstawie przesłanek biblijnych – iż rozdział kościoła i państwa to najlepsze rozwiązanie, zabezpieczające interesy obu tych podmiotów.

Problem relacji między państwem i kościołem w Rosji stał się przedmiotem wystąpienia dr. Jarosława Matwiejuka (UwB, ChAT). Temat jego referatu brzmiał *Rosyjski model rozdziału Kościoła i państwa*. Prelegent wskazał, iż obowiązująca Konstytucja Federacji Rosyjskiej stanowi, iż Rosja jest państwem świeckim. Zabrania ona uznawania jakiegokolwiek religii za państwową oraz zapewnia wszystkim obywatelom równość wobec pra-

wa. Szanuje religię prawosławną, ale także inne religie jak buddyzm czy judaizm. Państwo uważa za ważne wzajemną tolerancję i szacunek w zakresie wolności wyznania. Wprowadza w tym zakresie szereg zakazów, m.in. zakaz ingerowania przez państwo w określanie przez obywateli stosunku do religii i wychowywania dzieci, zakaz ingerowania państwa w działalność zrzeżeń religijnych, zakaz współdziałania w obrzędach religijnych o charakterze publicznym, zakaz wykorzystania pozycji służbowych dla jakiegokolwiek religii, świeckość oświaty. Określa również miejsce i rolę funkcjonariuszy publicznych w odniesieniu do religii przez odpowiedni system zakazów, tj. zakaz otrzymywania nagród przez funkcjonariuszy państwowych od zrzeżeń religijnych, zakaz uprawnień w interesie zrzeżeń religijnych, zakaz uprzywilejowania zrzeżeń religijnych, zakaz zbierania danych osobowych funkcjonariuszy publicznych dotyczących przekonań religijnych, zrównanie statusu osób świeckich i duchownych. Państwo ma prawo do przyznawania ulg podatkowych, pomocy w zakresie restaurowania budynków religijnych, czego jednak nie czyni. Konstytucja rosyjska nie zna pojęcia „kościół” ani „związek wyznaniowy”. Wolność religijna w Rosji przejawia się w możliwości funkcjonowania „organizacji religijnych”, „grup religijnych” oraz „zrzeżeń religijnych”, które podlegają odpowiedniemu systemowi nadzoru.

Referat pt. *Neutralność religijna państwa w Stanach Zjednoczonych Ameryki w świetle orzecznictwa Federalnego Sądu Najwyższego* przedstawił prof. dr hab. Tadeusz Zieliński (ChAT). Wskazał on, iż panujący w Stanach Zjednoczonych rozdział stał się jednym ze sposobów nawiązania stosunków między państwem i kościołem. Władza ustawodawcza była ostrożna w regulowaniu spraw wyznaniowych i zachowywała bezstronność w sprawach religijnych. „Neutralność” jest jednym z wielu pojęć, wyrażających stosunek państwa do kościoła w Stanach Zjednoczonych. Termin „neutralność” po raz pierwszy pojawił się w orzeczeniu Sądu Najwyższego z 1780 r., natomiast „rozpracowanie” tego terminu miało miejsce w sprawie *Everson vel Board of Education* z 1947 r. Pojawiły się pojęcia: „neutralność wobec religii”, „neutralność w religii”, „neutralność w sprawach religii”. Sąd Najwyższy orzekł o neutralnym „byciu” wobec wyznawców i niewyznawców. Podkreślił, iż zarówno konstytucja Stanów Zjednoczonych, jak i I Poprawka do konstytucji wymagają zachowania neutralności w sprawach religii. Dodał, iż wymaga się „ściślej neutralności”. Neutralność państwa w sprawach religii została podkreślona w sprawie o usunięcie tablic dekalogu. Podmiotami zobowiązanymi do

zachowania neutralności była – według orzeczenia Sądu Najwyższego – w szczególności: władza krajowa, sądy i szkoła. Celem rozdziału i neutralności państwa jest: powstrzymanie udziału państwa w życiu religijnym, ustrzeżenie religii od ataku państwa, uniknięcie sporów wkraczających z obszaru politycznego na religijny.

Neutralność przez 30 lat od jej pojawienia się uznawana była za „nie-wtrącanie się państwa w sprawy religijne”, a następnie rozumiano ją w ten sposób, że „państwo ma nie preferować jakiegoś wyznania lub religii”. W odniesieniu do symboli religijnych wprowadzono m.in. zakaz ustawiania w miejscach publicznych szopek bożonarodzeniowych, jednak ustawienie tej samej szopki z innym elementem religijnym było już dopuszczalne. W szkołach zakazano katechezy, cytowania Biblii, modlitwy, ale jednocześnie możliwe było zwalnianie uczniów na katechezę organizowaną poza szkołą, zezwalano też na dystrybucję literatury religijnej. Możliwa jest postługa religijna w zakładach zamkniętych (koszary, szpitale), dopuszcza się zwolnienia podatkowe dla duchownych i kościołów oraz przekazywanie środków na cele religijne.

Niemiecki model rozdziału kościoła i państwa to temat referatu wygłoszonego przez dr. Pawła Leszczyńskiego (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.). Prelegent na wstępie zazaczył, iż postanowienia dotyczące problematyki wyznaniowej zawarte w niemieckiej ustawie zasadniczej z 1949 r. zostały do niej recypowane z konstytucji weimarskiej z 1919 r. Autor podkreślił, iż konstytucja ta wprowadziła „zakaz ustanawiania wszelkich form państwa wyznaniowego”, stanowiąc w art. 137, iż „nie ma kościoła oficjalnego”. Na jej mocy kościołom przyznana została osobowość publicznoprawna, obywatelom zapewniono wolność sumienia i religii w postaci zakazu dyskryminacji ze względu na religię (art. 3), nienaruszalność sumienia i wyznania (art. 4) oraz nienaruszalność godności każdego człowieka (art. 1). W aspekcie kolektywnym wolność ta przejawiała się w organizacji nauki religii w szkołach publicznych, która była zwykłym przedmiotem nauczania, możliwości sprawowania posług religijnych w szpitalach i wojsku, z wykluczeniem jednak jakiegokolwiek przymusu (art. 141), ochronie przez państwo danych osobowych obywateli dotyczących wyznawanej religii, dla której powoływani byli pełnomocnicy państwowi, działający przy poszczególnych związkach wyznaniowych. Następnie autor wskazał, iż sytuacje problemowe na tle relacji państwa i kościoła pojawiły się w latach 60. ubiegłego stulecia w związku z ogromnym napływem do Niemiec ludności muzułmańskiej.

Podkreślił, iż islam funkcjonuje bez kościoła, stąd władze państwowe mają trudność w podjęciu rozmów w sprawie uregulowania stosunków wyznaniowych z wyznawcami islamu.

W drugiej części konferencji prezentowane były referaty dotyczące modelu relacji między państwem i kościołem: w okresie II RP, PRL oraz III RP. Referat pt. *Problem rozdziału państwa i kościoła w II Rzeczypospolitej* przedstawił prof. dr hab. Janusz Osuchowski (UW). Stwierdził on, „iż w II RP nie było rozdziału kościoła od państwa, ale istniał ślad tego rozdziału”. Podkreślił, iż po zakończeniu I wojny światowej sprawą najważniejszą było uchwalenie konstytucji, w której sprawy wyznaniowe miały zasadnicze znaczenie. Kwestia określenia stosunku państwa i kościoła podejmowana była już w 1918 r. Dla lepszego jednak przedstawienia problemu autor przybliżył poglądy partii politycznych działających w okresie II RP, m.in. Polskiej Partii Socjalistycznej, Komunistycznej Partii Polski, Niezależnej Partii Chłopskiej, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, Ruchu Wolnomyślicielskiego oraz Stowarzyszenia Wolności Obrony Sumienia i Wyznania w Polsce. Następnie zwrócił uwagę na wpływ nierzymskokatolickich związków wyznaniowych na kształtowanie się relacji między państwem i kościołem w Polsce w II RP. Zaznaczył, iż te związki wyznaniowe, które posiadały uregulowaną sytuację w drodze ustawy, nie opowiadały się za rozdziałem kościoła i państwa, natomiast rozdział takiego domagały się związki wyznaniowe, które nie były prawnie uznane, jak np. Polski Kościół Narodowy czy Kościół Metodystyczny.

System relacji, jaki istniał między państwem i kościołem w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, przybliżyła dr Beata Górowska (UW) w referacie *Rozdział kościoła i państwa w PRL*. Stwierdziła przede wszystkim, iż rozdział kościoła od państwa w omawianym okresie cechowała jednostronność, która zaakcentowana była w samej konstytucji. Art. 72 ust. 2 konstytucji z 1952 r. brzmiał bowiem: „kościół jest oddzielony od państwa”. Podkreśliła, że zawarty w tym przepisie przymimek „od” wskazuje na specyfikę tego rozdziału i że to on decydował o jednostronności oddzielenia państwa od kościoła. Wskazała również, iż rozdział ten zaczerpnięty był z modelu radzieckiego, gdzie rozdział między państwem i kościołem nakierowany był na ograniczenie działania kościoła w państwie, a następnie na usunięcie religii z życia państwowego. Z drugiej jednak strony – zauważyła prelegentka – istniejący w PRL rozdział był rozdziałem tylko z nazwy. Stwierdziła, iż był to „model zwierzchnictwa

państwa nad kościołem”, na rzecz którego świadczyły takie elementy jak: wpływanie przez państwo na obsadę stanowisk kościelnych, eliminacja nauki religii, utrudnianie sprawowania kultu w miejscach publicznych, odmowa sprawowania posług religijnych w instytucjach zamkniętych, osłabianie sytuacji materialnej związków wyznaniowych oraz popieranie przez państwo ateizacji życia publicznego w myśl zasady *cuius potestas eius philosophias*, która miała oznaczać „upodobnianie się komunizmu do religii, czyli religiokomunizm”.

Ostatni referat pt. *Rozdział kościoła i państwa w III Rzeczypospolitej* przedstawił dr Paweł Borecki (UW). Wskazał on, iż nowy stosunek w relacji między państwem i kościołem wyznaczyły „ustawy majowe” z 1989 r., przede wszystkim ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, która przyznała związkom wyznaniowym gwarancje niezależności przy wykonywaniu swoich działań. Uchwalona natomiast w 1997 r. Konstytucja RP przyjęła zasadę rozdziału kościoła i państwa w wersji przyjaznej, stanowiąc w art. 25 ust. 3, iż stosunki między państwem i kościołem w Polsce kształtowane są na zasadzie autonomii i wzajemnej niezależności. Prezentując swoje wystąpienie, autor przytoczył wiele okoliczności faktycznych, które mają świadczyć, iż wprowadzony przez konstytucję z 1997 r. rozdział państwa i kościoła jest „łamany” (krzyże w urzędach, nabożeństwa z udziałem władz politycznych, popieranie ugrupowań politycznych przez środki społecznego przekazu o charakterze religijnym). W rezultacie autor dochodzi do wniosku, iż obecnie w Polsce praktycznie nie funkcjonuje rozdział kościoła i państwa.

Po wygłoszonych referatach miała miejsce ożywiona dyskusja, w której oprócz znakomitych prelegentów uczestniczyli m.in.: Piotr Stanisłowski (KUL), Wojciech Brzozowski (UW), Teresa Jakubowska, Aleksander Merker, Artur Mezglewski (KUL), Ryszard Małajny (UŚ). Następnie organizatorzy konferencji – prof. Michał Pietrzak oraz bp prof. Wiktor Wysoczański – podziękowali prelegentom za przygotowane i wygłoszone referaty, a wszystkim zebranym za uczestnictwo. Należy podkreślić, iż przedstawione referaty cechowały się dużym poziomem merytorycznym, a cała konferencja została sprawnie zorganizowana. Oczekiwać również należy, iż wkrótce materiały z konferencji zostaną opublikowane.

Anna Tunia